

***Zittert*, ‘kreupelbos’?**

In 1974 wijdde A. Schrijnemakers een overzichtelijke studie aan de plaatsnaam *Zittert*. Na een revue van de diverse interpretaties (niet minder dan 17) van Nederlandse, Belgische en Duitse onderzoekers, zette hij zijn eigen inzichten m.b.t. een etymologie van *zittert* uiteen: ‘het aan de *wijde zijde* gelegen terrein’. ‘Nummer 18’, ... dat in werkelijkheid ‘nummer 19’ was, want J. Mansion had in 1924 ook al *zittert* < Nederlands *stroe(t)*, Oudengels *strōd*, Oudhoogduits *struot* ‘moeras met struikbomen begroeid’ voorgesteld (zie Mansion 1924: 79).

In 2000 publiceerde ik een vervolg van het *zittert*-verhaal. Ik bracht er meer bepaald ‘nummer 20’ onder de aandacht. Deze verklaring trof ik aan in de bundel ‘Middeleeuwse bosnamen’ uit de nalatenschap die dr. M. Gysseling op de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde heeft gedeponeerd (1997).

Zoals in 2000 volgt hieronder eerst een lijst van de oudste attestaties en de geografische verbreiding van *zittert*. Daarbij sluit een kritisch overzicht aan van de voornaamste vroegere verklaringen, waarvan er al meteen een aantal aan het wankelen gaan in het licht van die lijst.

Daarna suggereer ik een ‘nummer 21’, in menig opzicht geënt op M. Gysselings ‘nummer 20’.

Voor dit ‘nummer 21’ steun ik onder meer op een afsluitend corpus met de Oost-Vlaamse *zittert*-namen die ik kon putten uit het op het getouw staande ‘Toponymisch Woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen’.

1. Geografische verbreiding en attestaties tot 1220

In Duitsland komt de plaatsnaam die ons bezighoudt vooral voor in het Rijngebied als Seiters/Seiter(t)/Sitter(t), in de

(huidige) Dietse Nederlanden van Limburg tot Oost-Vlaanderen als Zitter(t)/Zutter(t). In de (huidige) aangrenzende Galloromania vindt men hem zowel in het westen (tot de Pas-de-Calais) als in het oosten. Het kaartbeeld toont dus aan dat het woord in de vroege middeleeuwen van de Noordzee tot West-Duitsland thuis was. Terwijl het westen het woord na de vroege middeleeuwen opgaf, kende het oosten, met name het Rijnland, er precies dan een ongemene productiviteit aan toe.

GERMANIA

Sittard, te Hoeningen (Nordrhein-Westfalen) 793 kop. begin 10de eeuw *in siluam que dicitur Sitroth* (TW: 920).

Onbekend, mogelijk te of nabij Borsbeke (Oost-Vlaanderen) 825 kop. 941 *Dedit Brunhardus in pago Bragobatinse in loco qui uocatur Hildeningahem seu Bursitia iuxta fluiiola Bursitbace ... curtile cum harboribus et de terra arabilis ... et de prato.. et in silua qui (sic) uocatur Emisitrud ubi potest saginare porcos x* (DB: 131 en TW: 316).

Onbekend, te Mersch (GH Luxemburg) 960 *Heimensiturud* (TW: 466)

Onbekend, verdwenen woud bij Nottuln (Nordrhein-Westfalen) 10de-11de eeuw kop. 12de eeuw *Sitaron* (TW: 920).

Sitter, te Ahausen-Sitter (Niedersachsen) 1129 *Sytheren* (Dittmaier 1958: 120).

Sittard (Nederlands Limburg) ca. 1135-80 *Sithert* (TW: 920), alwaar ook: Broeksittard 1144 *Bruchsitert* (TW: 191) en Haagsittard 1180 *Hagetsitert* (TW: 435).

Sittard, te Rheindahlen (Nordrhein-Westfalen) 1183 *Sithirt* (TW: 920).

Sittert, te Veldhoven (Noord-Brabant) eerste kwart 13de eeuw *Siterde* (TW: 920).

GALLOROMANIA

Sorrus (Pas-de-Calais) 844 kop. ca. 1088 *Sidrudem* (acc.) ; 864 kop. ca. 1088 *villa Sigetrudis vocata erat autem ipsius villae*

domina nomine Sigetrudis a qua videlicet ipsum praedium nomen accepit; 1123 *Soirru* (TW: 927).

Setrez, te Hardinghen (Pas-de-Calais) 1093-96 kop. ca. 1215 *Seithrut* (TW: 914).

Soiru, woud te Ville-sur-Saulx (Meuse) 1220 in *Soiru* (Liénard 1872: 224).

Zétrud-Lumay/Zittert-Lummen 1139 kop. 13de eeuw *Seytruth* (TW: 1101).

Seru, te Ribemont 13de eeuw *Soiruth* (Matton 1871: 260).

De vormen met *oi* (bij de namen Seru, Soiru en Sorrus) wijzen op Romaanse klankstand tot 1100 (op dat ogenblik *ei* > *oi*), die met *ei* (bij de namen Setrez en Zétrud-Lumay) op afgebroken Romaanse evolutie. Alle laten ze zich inpassen in de chronologie van de taalgrensverschuiving: Seru en Soiru lagen in aloud Romaans gebied en ondergingen ongestoord de Romaanse evolutie, Sorrus lag in Germaans gebied dat ten laatste in de 11de eeuw voorgoed geromaniseerd werd; Setrez en Zétrud-Lumay daarentegen stammen uit de noordelijker zone waar het Romaans en het Germaans lange tijd met wisselende kansen tegenover elkaar stonden: wel Romaanse *ei*, maar geen verdere evolutie tot *oi*.

2. De vroegere verklaringen

2.1. *SETR-ŌTH* 'GROEP (RUNDER)HUTTEN' (CARNOY; MANSION)

Voor A. Carnoy, gevolgd door J. Mansion, schuilt in Zittert Germ. **setra*, vgl. Noors-IJslands *setr*, een woord dat men eveneens in het Oudengels aantreft als *set* en in het Mnl. als *sate* 'woning'. Zittert uit *setr-ōth* zou betekenen 'groep (runder)hutten' (Carnoy 1927: 37-38, 91; Mansion 1935: 146).

Hoe echter kwam deze 'Noors-IJslandse vertegenwoordiger' terecht bij ons, waar men *sate* kent? Hoe valt verder de bovenstaande verklaring te rijmen met het gegeven dat de meeste oude *zittert*-namen op bossen slaan?

Waardevol en voor hieronder mee te nemen is de afleiding op basis van het Germaanse suffix *-ōþu-*.

2.2. *SEITUR-ID* 'GEMEENSCHAPPELIJKE MAAIWEIDE'
(LINDEMANS)

J. Lindemans stelde als basis een leenwoord voor: *sitter* uit Oudfrans *seiture*, zelf uit Middellatijn *secaturam* (bij *secare* 'maaien')(Lindemans 1945: 306-307), op zichzelf een klankwettige Romaanse ontwikkeling.

Er is echter de tijdsfactor: de vorm *seiture* is veel te jong voor een zo vroege expansie en klankevolutie van het woord in de aangrenzende Germania. Vgl. voor de ouderdom *couture*: intocht ca. 1100.

Bovendien wordt het woord voorgesteld als een typische grasland-benaming, terwijl de meeste oude *zittert*-namen bossen benoemen.

2.3. *SIGITARI, SITER* UIT *SECRETARIUM* 'TEN BEHOEVE
VAN DE ROOIING AFGEZONDERD DEEL VAN EEN BOS'
(DITTMAYER; KAUFMANN)

H. Dittmaier bestudeerde de 'Flurname Seiter/Seitert und seine Varianten' diepgaand en op ruime geografische schaal in 1958: Dittmaier 1958. Meteen werd hij in zijn opvatting gevolgd door de doorgaans zeer kritische H. Kaufmann: Kaufmann 1961 (77). Een samenvatting van Dittmaiers bevindingen treft men vervolgens aan op p. 287-289 (met bijbehorende kaart) van diens naslagwerk 'Rheinische Flurnamen' (Dittmaier 1963: 287-288). Dittmaier herkent in de plaatsnaam Seiter/Seitert het Middelnederduitse woord Siter, dat in het Oudhoogduits verschijnt als *sigitari*, zelf een Latijns leenwoord: *secretarium* 'sacristie', een betekenis die in het Rijnland snel zou zijn uitgebreid tot 'afgezonderd deel (b.v. van een bos)'. Het element *-t* verklaart hij als een restant van *-roth* 'rooiing'. Zo moet Seiter/Seitert dan betekenen 'ten behoeve van de rooiing afgezonderd deel van een bos'.

Deze verklaring is evenwel niet loepzuiver, om meer dan een reden.

Ten eerste staat de etymologie van *siter* 'kamer' uit *sigitari* niet vast: ook *zetarium* zou hier in aanmerking komen, zie

Schrijnemakers 1974 (76), met verwijzing naar Lübben 1965 (350).

Ten tweede bevreemdt het verlopen van de betekenis van het woord *sigitari* van de sacrale naar de botanische sfeer in sterke mate.

Ten derde kampt Dittmaiers verklaring met een ernstig genusprobleem: in het kernwoord schuilt een verschrompeld element *roth* uit Germ. **ruþa-*, onzijdig, terwijl alle geattesteerde oude namen ontgensprekelijk een vrouwelijk genus reflecteren⁽¹⁾.

Ten vierde kan worden opgemerkt dat Germ. **ruþa-* in Germaanse nederzettingnamen doorgaans *-roda*, *-rode* (dat. sg.) oplevert, niet *roth*. In de Galloromania verschijnt Germ. **ruþa-* > **roþa-* als *reux*, *roeuix*, *roux*, niet als *rud*, *rut*.

2.4. *SICHTER/SĪCHTER* 'AFVOERKANAAL' (JUNGANDREAS)

W. Jungandreas leidt *Siter/Sīter* af van het Middelnederduitse woord *Sichter/Sīchter* 'afvoerkanaal' (Jungandreas 1963: 973-975).

Voor een naam uit de vroege middeleeuwen, die bovendien een bosnaam lijkt te zijn, is deze uitleg vrij onwaarschijnlijk.

Positief bij Jungandreas is dan weer het herkennen van het dubbele fonologische spoor: vormen met een korte, naast vormen met een lange vocaal.

2.5. *SITWERT* 'HET ZIJWAARTS GELEGEN TERREIN' (DE BONT)

Steunend op 'D.P. Blok in Brabants Heem 17 (1966), 32', met de stelling dat Sittert blijkens de Duitse variant Seitert op een primaire vorm met lange vocaal moet teruggaan, verdedigde A.P. De Bont in 1972 de verklaring van Sittert uit

⁽¹⁾ Bevestigd door het VMNW (4: 4379).

Middelhoogduits *sīt(w)ert(es)* 'zijwaarts gelegen'. De lange vocaal zou naderhand verkorting hebben ondergaan vóór een uitgang zoals *-ert* (De Bont 1972).

Twee jaar later verklaarde A. Schrijnemakers dat 'het mid-delnederlandse *sīde* de *t* in het Nederduitse *Si(t)ter* niet kan verklaren en anderzijds een (niet bekend) middelnederlands *sīte*, wegens de klankverschuiving van *t* in *s(s)* en *tz*, niet tot het hoogduitse *Seiter* geleid kan hebben' (Schrijnemakers 1974: 83).

2.6. *SĪTER* + *T* 'HET AAN DE BREDE ZIJDE GELEGEN TERREIN' (SCHRIJNEMAKERS)

Vanuit zijn kritiek op De Bont, maar bij hem aansluitend, besloot A. Schrijnemakers 'dat het woord *sīter* in de betekenis 'bergflank' oorspronkelijk in het hoogduitse bergland uit het oud- of middel-hoogduits *sīte* gevormd werd en zich van daar uit ook over het nederduitse taalgebied verspreidde). Voor de vorming van dit woord *sīter* wees o.i. A. Bach de weg. Onder de 'r-Suffixe' vermeldde hij o.a. een categorie 'die Lage angebende' toponiemen, zoals bv. der Schacher, d.w.z. 'am Schach gelegener Acker' [met verwijzing naar Bach 1954, II, 1, 193]. *Siter* kan op eenzelfde wijze, in de betekenis van 'het op de (brede) zijde gelegen terrein' ontstaan zijn' (Schrijnemakers 1974: 85). Verder nam Schrijnemakers m.b.t. de slot-*t* van Sittert aan dat 'jonge Sekundärsuffixe' zoals Duits *-ert*, Nl. *-aard* 'een invloed kunnen hebben uitgeoefend op de ontwikkeling van *Si(t)ter* tot *Sittert* en *Sittard*.' Voorts wees A. Schrijnemakers erop dat de topografische situering van Sittard (Nl. Limb.) de verklaring *sīte* 'bergflank 'kan ondersteunen': 'vgl. Oudengels *side* 'the long side of a slope or hill, a *hill-side*'.

De Germaanse dialectgeografie doet Schrijnemakers echter een ongeloofwaardige omzwerving van het woord aannemen: 'in het hoogduitse bergland uit het oud- of middel-hoogduits *sīte* gevormd ... en zich van daar uit over het nederduitse taalgebied verspreidde'. Dat dit woord in de vroege middeleeuwen verder tot de Opaalkust 'oprukte' (zie kaart 1 met het voorkomen in oude nederzettingnamen), is wel erg onwaarschijnlijk.

Inzake het verspreidingsgebied van het woord oordeelt Schrijnemakers overigens vrij lichtvaardig over de kostbare bevindingen van Bayot (1939)⁽²⁾, die de Romaanse vertegenwoordiging van het woord toch heel mooi onderstreept had (zie Schrijnemakers 1974: 60).

Last but not least constateert men bij Schrijnemakers een opmerkelijke inconsequentie. Meer bepaald stelt hij: '... een van de hoofdregels van de toponymie. Die schrijft ons voor, dat men de verklaring zoekt op grond van de oudst bekende vormen van een toponiem' (Schrijnemakers 1974: 74). Wat ziet men echter? Hoewel alle vormen van vóór 1000 *-oth*, *-ud* vertonen, concludeert Schrijnemakers tot een constructie met een al te jong en secundair *-er*-suffix. Van het (eerbiedwaardig oude) suffix *-ōþu-* verwacht hij, net als H. Dittmaier, helemaal geen heil (zie Schrijnemakers 1974: 63). Geheel ten onrechte. Immers, het bestaan van het Germaanse topo-suffix *-ōþu-* is bewezen en inmiddels door vele gezaghebbende toponymisten aanvaard. In de Dietse Nederlanden en de aansluitende Galloromania komt *-ōþu-* doorgaans voor bij de vorming van collectieven van Germaanse boom- en plantnamen (zie uitvoerig Van Durme 1996: 140-141). Het aannemen van Galloromaanse oorsprong (of uit Lat. *-ūtum*, of uit Lat. *-ūtum* én Germ. *-īþja-*) berust op niets: *-ūtum* zelf komt in de noordelijke Galloromania helemaal niet voor in de toponymie. Daar was overigens *-ētum* ter beschikking. Beide suffixen, Lat. *ētum* en Germ. *-ōþu-*, werden over de taalgrens heen perfect voor elkaar begrepen en het lijkt er zelfs op dat ze elkaars levenskracht hebben gestimuleerd (adstraatwerking).

2.7. EEN TWEDE VERKLARING ALS GERMAANSE NAAM OP *-ōþu-* : 'PLAATS WAAR ZEGGE GROEIT' (GYSSSELING)

Onder 2.1 kwam de poging van A. Carnoy aan bod om de naam Zittert uit te leggen als afleiding op *-ōþu-*. Op zijn beurt

⁽²⁾ Met vermeldingen van de naam in Wallonië en Noord-Frankrijk, de meeste ter benoeming van beboste complexen: Serü/Soiru (10), Serou (2), Seuru (1), Seureu (1), Seuri (2) en Séri (1).

verklaarde M. Gysseling in 1960 Zittert als een naam op *-ōbu-*: Germ. **sigidrōbu-*, bij **sigidra-*, op zijn beurt uit **sigi-* 'zegge', naast **sagjō-* (TW: 231, 941, 920, 927, en 1101). Kennelijk had de plaatsnaam Chéoux te Rendeux hem op dat spoor gebracht: 891 kop. 13de eeuw *loco qui Sigudis dicitur*, 12de eeuw *Syur*, uit Germ. **sigōbu-* f., collectief bij **sigi-* 'rietgras' (TW: 231).

Bij de behandeling van de Bekkerzeelse plaatsnaam Azittert 1296 *Azittert*, 1352 *silvam dictam Azittert* (met *a-* 'water'?) heb ik deze verklaring onderschreven, met de opmerking dat **sigi-* 'zeggegras' als grondwoord het element *-tre-* uit *-dra-*, dat 'boom' betekent, in de naam Zittert onverklaard laat (Van Durme 1996: 398).

2.8. EEN DERDE VERKLARING ALS GERMAANSE NAAM OP *-ōBU-* : 'ESSENBOS' (GYSSSELING)

Zoals ik bij het begin al aangaf, vond ik in M. Gysselings onuitgegeven nalatenschap (1997) een nieuwe verklaring, die ik in 2000 publiceerde: Van Durme 2000. Deze tweede verklaring van M. Gysseling houdt terdege rekening met de bovengenoemde objectie dat **sigi-* op zichzelf de *-tr-* van *sitrud* niet verklaart en verder met het gegeven dat de moerasminnende zegge helemaal niet gedijt in de bergbossen van de Eifel, waar de plaatsnaam Sittert nochtans lange tijd heel productief is gebleven. Bovendien blijkt voor *zegge* (*zagge*), uit Germ. **sagjō-* nergens een dubbelvorm **sigi-* (die in het Nl. tot *zee-* diende te leiden) voor te komen⁽³⁾.

In zijn onuitgegeven nalatenschap stelt M. Gysseling meer bepaald voor: **sihtrōþ*, een Germaans collectief bij een Germaans woord **sih-/sig-*, uit IE **aseki-* 'es':

1. IE **asekidhrātu-* > Germ. **sehidrōþu-* > **sihidrōþu-* > **sihtrōþ* > Nl. *Sittert*, Hd. *Seitert* (én Rom. *seidrūt* > *soidrūt*)

(3) In Grotenberge/Leeuwergem treft men – uitzonderlijk – wel *zigge*, kennelijk 'zegge', aan: 1364 kop. 1545 *vp Ziggemaet*, 1428 *up Zickemaet* en 1362 kop. 1447 in *Sigmader dal*, 1400 an *Zighsdal*, 1409 an *Zighemaders dal*, 1428 *vp Zijstal*.

2. IE **aseghidhrātu* > Germ. **sigidrōþu--* > Rom. *seidrūt* > *soidrūt* (cf. *Sigihari* 'Zeger' > *Soiier*).

M. Gysseling voert IE **aseki-* 'es' (boom met sterk hout) terug op IE **asek* 'sterk', naast **asegh-* 'sterk', beide bij IE **segh-* 'overwinnen, sterk zijn', met verwijzing naar Pokorny (1949-1969: 888): **segh-*. Deze etymologie voor Nl. *es* wijkt af van de traditionele.

3. Een vierde (poging tot) verklaring als Germaanse naam op *-ōþu-* : 'kreupelbos'

M. Gysselings verklaring voor *zittert* is tot nu de meest toereikende. Zij houdt rekening met het onbetwistbaar vrouwelijke genus van het woord en keert, (klaarblijkelijk) vertrekkend van de vorm 864 kop. ca. 1088 *villa Sigetrudis vocata* voor Sorrus (Pas-de-Calais), in alle klankwettigheid terug naar het IE.

Deze verklaring is echter van theoretische aard en doet vrij hypothetisch aan: geen spoor van **aseki-* in Friedrich 1970, het basiswerk over de lexicologische facetten van de dendrologie van West-Europa in de prehistorie.

Bevreemdend is verder dat het grondwoord *zitter* 'es' nooit als soortnaam geattesteerd is, terwijl de naam Sittert en varianten blijkens zijn verbreiding in het Rijnland nog productief was tot het einde van de middeleeuwen en *zitter* er dus een begrepen term moet zijn geweest.

Tevens verwondert het hoe **sihdra-* zich in stand kon houden naast het woord *es* uit Germ. **aski-* m., dat men aantreft in frequente namen als Ast, Asbroek, Est, Esbroek en Essenhout.

En men kan zich ook nog even afvragen waarom het Hille-gemse bos *silua qui uocatur Emisittrud ubi potest saginare porcos x*, dat dan volgens M. Gysselings verklaring een essenbos zou zijn, niet veeleer als Eekt of Eekhout verschijnt: de op eikels beluste bosvarkens...

Ten slotte rijst een niet onbelangrijke vraag uit de hoek van de fonologie: hoe laten de vormen met lange vocaal zich in de bovenstaande etymologie inpassen? En dat die vormen niet weg te cijferen zijn, blijkt zowel uit attestaties van de naam in de

Germania als in de Galloromania. Zo zijn er Mnl. Siitert en Duits Sitert/Seitert/Seiters en zo is er het uitvoerige variantenapparaat van de naam Sorrus bij Montreuil, waaruit ik citeer naar het TW (927) en het (goed aangeschreven) woordenboek van A. de Loïse (361): 830 kop. ca. 1088 *Sidrutem*; 844 kop. ca. 1088 *Sidrudem*, ca. 1088 *Sidrudis*, 1042 *Sierrudis*, 1143/44 *Sietrudis* (met lange vocaal, vgl. Lat. *līga* > *lija* > Fr. *lie*), dit naast talrijke vormen van het type Soirru/ Soiru (met korte vocaal: *sigi* > *soi*). Meer zelfs, zoals andere auteurs vóór mij (zie hierboven), maak ik mij sterk dat niet de vormen met korte (zoals bij M. Gysseling), maar wel die met lange vocaal als primair moeten worden beschouwd.

Steunend op de traditionele etymologische woordenboeken en op nieuw verworven kennis aangaande het precieze designatum van aantal *Zittert*-toponiemen probeer ik daarom hieronder een andere verklaring aanneembaar te maken.

In mijn betoog is Pokorny (1949-67: 893) IE *seik^u*- 'uitgieten, filtreren, vloeien (denk aan *Sēquana* 'Seine), druppelen' het verre, maar onontbeerlijke uitgangspunt. Hieraan koppel ik: Franck-Van Wijk (821) s.v. *zijgen*: "Met grammatische wechsel Mnl. *sien* 'ziften, filtreren'... wellicht echter is *zijgen* oorspronkelijk hiermee identisch ... De *g* voor *h* is dan onder invloed van het verleden deelwoord en het praet. mv. opgekomen, vgl. de wisseling Ohd. *sīh(w)an* 'filtreren' naast Ohd. *sīgan* 'druppelend vallen, zinken'"⁽⁴⁾.

**Sīh(w)an*, 'identiek met' **sīgan*, betekende in het Proto-Germaans dus '1. druppelen, langzaam neerkomen, dalen', en wellicht ook 2. 'doen druppelen of filtreren'. Vrij snel ontwikkelde zich de definitieve tegenstelling 'onoverdrachtelijk : overdrachtelijk' en zo splitsten de betekenissen 1 en 2 zich en verbonden zich met resp. **sīgan* en *sīh(w)an*. Ik suggereer deze ontwikkelingsgang om in onze plaatsnaam Mnl. en Mhd. *Sii-* (beide vóór *-tre* uit *-dra* verkort tot *Si-*), naast Mhd. *Sei-* te

(4) In navolging van Seebold 1970 aanvaardt het EWN (4: 666) de etymologische samenhang tussen *sīh(w)an* en **sīgan* niet, volgens velen ten onrechte.

kunnen verklaren uit een element **sīh*⁽⁵⁾- bij het werkwoord **sīh(w)an* 'dalen, neergaan'.

De Romaanse vormen met *Sie*- moeten zich dan laten verklaren uit **sīg*- bij **sīgan*, de Romaanse vormen met *Sei*- > *Soi*-, op hun beurt uit *sig*-, denk aan *Sigihari* > *Soiier*. De verkorting van de *ī* in de vorm **sīgdrōpu*- zou (onder meer) kunnen worden verklaard door aantrekking van de in de noordelijke Galloromania circulerende persoonsnaam Sigitrudis, vgl. het in die zin dan begrijpbaar wordend excerpt 1088 *villa Sigetrudis vocata erat autem ipsius villae domina nomine Sigetrudis a qua videlicet ipsum praedium nomen accepit*.

Zo komen wij uit op een verklaring van de naam Zittert als: **sīhdra*-/ **sīgdra*- + het suffix *-ōpu*- f.

Welke boom of heester kan nu precies de 'dalende, naar beneden gaande, neerzijgende boom of heester' zijn geweest?

Men is geneigd hier meteen te denken aan de treurboom, maar dit is een vlag die al te veel ladingen dekt (treurwilg, treureik, treurbeuk, treurberk) en het is zeer de vraag hoe men hier taxonomisch-naamkundig in het reine kon komen. Beperven wij ons even tot de in West-Europa sinds de prehistorie veel voorkomende treurberk of wilde zilverberk (Latijn *betula pendula*, Duits *Hängebirke*), dan verschijnt hier een zwaar obstakel: het erg distinctieve kenmerk dat de witte schors van deze boom vormt, waardoor het alleenrecht van het gevestigde woord *berk* wel nooit zal zijn prijsgegeven.

Een beter spoor lijkt *zitter* 'kreupelhout'⁽⁶⁾, *zittert* 'kreupel(hout)bos'. Kreupelhout wordt gedefinieerd als een vorm

(5) Uit *sīhə* (en *sīgə*, zie hieronder), op zijn beurt uit *sīha*-, *sīhi*- of *sīhu*- (en *sīga*-, *sīgi*- of *sīgu*-). Het stamcompositum moet er in zijn geheel hebben uitgezien als **sīha-dra*-, **sīhi-dra*- of **sīhu-dra*- (en **sīga-dra*-, **sīgi-dra*- of **sīgu-dra*-).

(6) Het EWN (3: 130) legt het woord *kreupelhout* zelf uit als 'kruipend hout'. De oudste attestaties in het Oost-Vlaamse materiaal zijn: ca. 1240 Uitbergen *Balduinus Faber de Crupelhoute* en ca. 1370 Berlare *Willem Buse van Cropelhout*. Een andere oude term is *cromhout*, b.v. te Steenhuize 1196 kop. 1652 *Godescalculus de Crumhot*; 1233 *in vico qui dicitur Cromphout* en te Overboelare 1467 *in Crompout*.

En dan is nog het element *brake* zoals in de frequente naam Brakel (< *brake-lo*) dat, indien het naast Oudengels *bracu*, Engels *brake* en Middelnederduits

van vegetatie die gedomineerd wordt door laagblijvende houtige gewassen. Hierbij kan het gaan om een vegetatie die enkel bestaat uit struiken, om de struiklaag als deel van de ondergroei in een bos, of om door bomen gevormd hakhout dat door de mens regelmatig wordt geogst zodat zich geen noemenswaardige stam kan ontwikkelen.

Aan deze invulling beantwoordt opvallend goed de beschrijving van met Sitter en varianten benoemde terreinen in het Rijn- en Moezelgebied zoals bij H. Dittmaier (1958: 116-121) en vooral nog bij W. Jungandreas (1963: 973-975): 'Buschwald', 'Mischwald', 'Laubwaldhang', 'Bergwaldrand', 'bewaldeter Hang', ... bij zoverre dat de eerstgenoemde auteur met inbreng van zijn '*sigitari* < *secretarium*'-opvatting concludeert tot 'zum Zweck der Rodung ausgeschiedener Waldteil' (Dittmaier 1963: 289).

Om het met een Latijnse term te zeggen: de *silva minuta* met laagstammig hout (tegenover de *silva grossa* met opgaand hout, d.w.z. met heuse stammen).

Twee heel vroeg geattesteerde en daarom erg betekenisvolle deeltoponiemen van de plaatsnaam Sittard leggen hier meege-nomen getuigenis af: Broeksittard 1144 *Bruchsitert* en Haagsittard 1180 *Hagetsitert* (Germaans **hagan-* 'bosje inz. van laagstammig hout').

Voor de Zuttert van Zottegem wordt het dan tevens begrijpelijk hoe een 'bebost terrein' van ca. 50 ha in vrij korte tijd omgezet kon worden in akkerland, met een volwaardige drieledige structuur: een 'dorpskouter' die evenwel niet als *kouter* in de toponymie vereeuwigd is wegens een eeuw te laat.

Net als dat van Zottegem, maakte het complex *Emisitrud* van Hillegem geen deel uit van een typische uitgesproken vruchtbare Zuid-Vlaamse 'kouterreg' en evenmin van een drassig alluvium. De betekenis 'gemengd bos' past hier goed: wellicht eik (*porcos x*) in een landschap met dominante houtige onderwas. In

Brake mag worden geplaatst, 'struikgewas' heeft betekend en zijn etymologie kan vinden bij het werkwoord *breken*: '(door de mens?) gebroken hout'. De jongere termen zoals Mnl. *houw, capt* en Ofr. *raspaille* vinden onbetwistbaar hun oorsprong in menselijk ingrijpen.

de lijn van de landschapsevolutie ligt de naam die op *Emisitrud* volgde: Houw (uit Germaans **hawi*- m. 'hakhout').

Nog een woord over het eerste element van de naam *Emisitrud*: *Emi* resp. *Emis*. *Emis* laat zich vrij gemakkelijk verklaren als de plantnaam *heems(t)/hims(t)*, een leenwoord uit het Latijn: *ibiscum* (Duits *Eibisch*) > *imiscum* > *emse, imse* > *heems*. Het stadium *emise* dateert van vroeg: de 8ste/9de eeuw.

De bovenstaande verklaring 'kreupelbos' levert ten slotte een antwoord op de vraag waarom het grondwoord *zitter* in plaatsnamen karig⁽⁷⁾ en als soortnaam helemaal niet overgeleverd is: als 'eenheid' komt kreupelhout doorgaans niet voor, wel als 'verzameling': 'kreupel(hout)bos'. Dit gegeven vindt bijkomende steun in de geografische sector waar *-ōpu-* blijkbaar niet in gebruik was, meer bepaald in het Rijnland ten zuiden van de Moezel. Daar wordt Seitert/Sittert afgelost door Seiters/Sitters. De slot-*s* van deze vorm kan worden verklaard uit *-iis, -ias*, een Latijnse pluralisuitgang als relict uit het Moezelromaans.

Corpus⁽⁸⁾

*Aalter

1548 *den busch genaemt tSutterken*

Berchem

16de eeuw *aen tZitter te Berlemont*

Buggenhout

1237 *Henricus de Sutterth, Herbrandum de Suttert* (acc.)

Denderleeuw

1287 *in loco qui dicitur ... Siittert* (en niet *Suttert*, zoals bij De Brouwer 1959: 76), op zichzelf een terrein van een paar ha, in de buurt van tal van kleiwinningen (Leemput).

⁽⁷⁾ Zie Jungandreas (1963: 973 s.v. Seiter/Sitter) en de kaart bij Dittmaier (1958: 122).

⁽⁸⁾ * = betwijfelbaar als zittert-toponiem.

Denderwindeke

1262 kop. 13de eeuw *Henricus de Sueterch* (lees *Sueterth*) ,
Symone de Cuthre; 1537 den Zuttert.

*Drongen

1495 *de gracht die men heet Zuttersgracht*

*Eke

1571 *tZutterken, de Zutterkens*

Hillegem

825 kop. 941 *in silua qui* (sic) *uocatur Emisittrud*

In het TW kon het bos *Emisittrud* niet precies worden gelokaliseerd. Een exacte lokalisering is nu wel mogelijk, meer bepaald door het grondbezit van de Gentse Sint-Pietersabdij in Hillegem/Burst/Borsbeke (*Hildeningahem seu Bursitia iuxta fluuiola Bursitbace*) onder de loop te nemen aan de hand van de studies van W. Braekman⁽⁹⁾.

Hillegem en Burst worden beide bespoeld door de *Bursitbace*, de huidige Molenbeek. Borsbeke, gelegen tussen Hillegem en Burst, is als dorp later ontstaan en dankt zijn naam aan de genoemde beek. In 825 moet Burst de entiteit Borsbeke nog omvat hebben en grensde dus rechtstreeks aan Hillegem. In Burst en Borsbeke had Sint-Pieters geen noemenswaardig bezit⁽¹⁰⁾.

In Hillegem daarentegen bezat deze abdij niet minder dan drie omvangrijke exploitaties: het Hof ten Berge (deels op

⁽⁹⁾ Braekman 1964 en vooral Braekman 1968, met kaarten van het Hof ten Dale van 1636 (p. 39) en 1797 (p. 45).

⁽¹⁰⁾ Op uitzondering van 1010 kop. midden 11de eeuw *dimidium mansum situm in Bursbeka cum omni integritate in domibus, culturis, pratis, pascuis*, Fayen 1906: 102-103. Een halve mansus is ca. 7,5 ha.

In de omgeving had Sint-Pieters echter wel behoorlijk wat grootgrondbezit: in Letterhoutem (dorpscentrum) en in Herzele/Sint-Lievens-Esse (het Hof ter Erpen, op zijn beurt te onderscheiden van het Hof te Middelerpen te Woubrechtgem, beide gelegen aan de Erpe, ook Molenbeek genoemd, ... die in haar benedenloop haar naam ook nog leende aan de gemeentenaam Erpe). Zie Braekman 1963 en Van Durme 2003.

Leeuwergem), het Goed De Meerij (aan de kerk, richting Oombergen) en het Hof ten Dale⁽¹¹⁾, de grootste van de drie (aan de grens met Herzele en Borsbeke). Tot deze laatste exploitatie is het bos *Emisitrud* al heel vroeg gaan behoren. In de toponymie verschijnt het later als de Houw 1367 *vp den Hou*, uiteenvallend in de Grote Houw en de Kleine Houw, samen ca. 20 ha. Toen was het echter al in vruchtbaar akkerland omgezet.

De Grote Houw en de Kleine Houw zijn na de middeleeuwen weer opgegaan in één complex dat nu Daalkouter heet en woongebied is. Dit complex is nagenoeg vlak en het verheft zich boven de depressies die het omringen zoals de Merenhoek in het westen, het Zomerhout/Zolderhout (uit Zonderhout 1390 *tSonderhout*)⁽¹²⁾ in het oosten en de centrale hoeve zelf in de Molenbeekvallei met de Kerremere in het zuiden. De Poppkaart illustreert dat het oude *Emisitrud* een 'grensgeval' was (vandaar de twijfel bij de redacteur van het Liber Traditionum: *Hildeningahem seu Bursitia*). Op Hillegem gelegen, grensde het in het noorden aan een stukje Borsbeke en in het oosten aan een uitspringend lapje Herzele, het genoemde Zomerhout, dat Hillegem van Borsbeke scheidde.

Kalken (en Laarne)

ca. 1300 *inde Sutttert*; 1389 *van haren goede ter Sutttert*

⁽¹¹⁾ In 1244 verschijnt deze exploitatie als het Hof ten Dale: *Curtim de Dale*. Het Hof ten Dale was in het bezit gekomen van de pastoor van Hillegem, die er in dat jaar afstand van deed en het aan Sint-Pieters (blijkbaar terug)schonk: *Dominus Wilhelmus presbyter de Hillenghem ... recognouit se resignasse ecclesie Sancti Petri Gandensis Curtim de Dale cum omnibus domibus et supellectilibus eiusdem curtis cum omnibus terris cultis et incultis cum omnibus pratis pascuis decimis redditibus*, ed. Braekman (1968: 23).

⁽¹²⁾ Welk gegeven voor H. Dittmaier uiteraard de ultieme bevestiging zou zijn geweest van zijn verklaring van Zittert op basis van *sigitari* (uit Mlat. *secretarium*), waarvan hij stelt dat het precies in de plaats was getreden van ... Sonder(n): "Wir haben also in diesem Wort nichts anderes als eine mlat. Uebersetzung der in rein deutschen Namen vorkommenden Bezeichnung *Sunder(n)*, *Sonder(n)* 'ausgesondertes Gut, Sondereigentum' "(Dittmaier 1958: 125).

Kruishoutem

1415 *op Sutter mersch*; 1482 *tZutters*; 1569 *een partije van lande ghenaeempt de Sutters*

Melle

begin 13de eeuw *Sutttert*, *Arnulfus maior de Sutttert*; 1398 *up de Cautre ande Sutttert*; 1490 *ande Zutterbosch*; 1494 *tSutteruelt*

*Nederbrakel

1472 *in Zuttersmersch*; 1484/85 *inden Zuttersschen mersch*; 1493/94 *inden Zuetert meersch*

Zottegem

1374 *de Zutttert*

De Zutttert(s) te Zottegem op de huidige wijk Bevegem vormde(n) aanvankelijk een ca. 50 ha groot natuurcomplex van naar het noorden afhellende gronden, die gedraineerd werden door een intermediaire strook groen met greppels en waterplassen: 1576 *sWulleslaghers vijvers gheleghen tusschen beede de Zutters alzo men naer Breyevelde⁽¹³⁾ gaet*.

Aanvankelijk was heel dit complex eigendom van het heerlijke geslacht van Zottegem, dat het ten laatste in de loop van de 12de eeuw in akkerland liet omzetten ten behoeve van zichzelf en van de Zottegemse gemeenschap. Men kan aannemen dat zulks een noodzaak was geworden na de inpalming van de (in de toponymie te verwachten, maar ontbrekende) **Sotteghemmer Coutere* voor de aanleg van de Vrijheid en van de site van de burcht, het latere Egmontkasteel. In de tweede helft van de 12de eeuw werd de Zutttert verdeeld onder de kinderen van Geraard van Zottegem (1118-1156). De kavel van Walter, heer van Zottegem (1166-1212), bleef heerlijk patrimonium (vgl. 1654 *den Sotteghem(schen) Sutttert competerende sijne excellentie*

⁽¹³⁾ Breivelde is nu de volkse naam voor Grotenberge.

van Egmont). De kavel (of een deel ervan) van Olivier, heer van Wolvertem (1190-1218), werd in 1217 aan de abdij van Vorst geschonken, in het totaal ca. 15 ha afgebeeld op een kaart van 1629 van die instelling (Van Durme 1999).

De oude wijk Bevegem (in het uiterste zuiden van het huidige Bevegem) zelf telde wél twee *kouters*: de Grote Kouter 1572 *den Grootcautere* en de Letterkouter 1572 *den Lettercoutere*.

In de middeleeuwen lag de Zuttert opgesplitst in: 1576 *de Sotteghemsche Zuttert* of *Cleijn Zutterkin*, *de Grootte Zuttert ghezeyt ooc Beueghem Zuttert* en, ten oosten van de

Wulleslagersvijvermeersen, *de Suttert onder Breyeuelde ofte ooc ghenaeemt de Voorste Zuttert*. Achter deze situatie kan men de middeleeuwse driedeling van het akkerlandareaal als gevolg van de implementering van het drieslagstelsel zien. Elders in Zuid-Oost-Vlaanderen wordt die configuratie doorgaans gemarkeerd door (drie) *coutere*-toponiemen. De drie Zutterts verschijnen hier evenwel niet als *coutere*: enkel tot ca. 1100 ge(her)-structureerde akkercomplexen werden in die vroege periode met *coutere* aangeduid.

Wetteren

1421 *de Zuttert* ; 1571 *in de Zuttert iij dachwant heye*

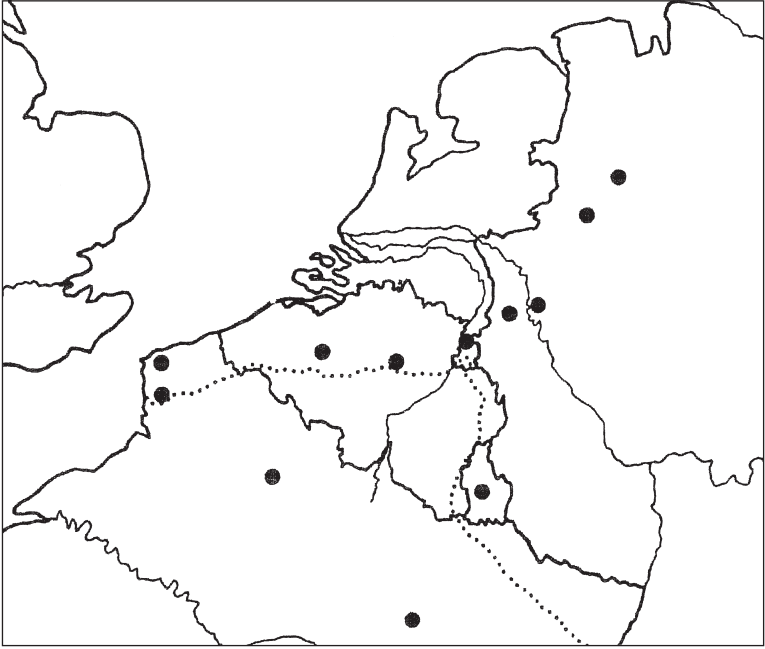
Literatuur

- Bach, A. *Deutsche Namenkunde*. II. *Die deutschen Ortsnamen*. 1. Heidelberg, 1954.
- Bayot, A. «Notes sur le francique *setr-ūth dans la toponymie de la Gaule romane septentrionale.» *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 13 (1939): 141-149.
- Braekman, W. "Het pachthof van de Sint-Pietersabdij te Letterhou-tem". *Land van Aalst* 15 (1963): 41-64.
- Braekman, W. "Het pachtgoed 'De Meyerije' te Hillegem". *Land van Aalst* 16 (1964): 89-108.
- Braekman, W. "Het Hof ten Dale van de Gentse Sint-Pietersabdij, te Hillegem". *Land van Aalst* 20 (1968): 23-47.
- Carnoy, A. *Origine des noms de lieux des environs de Bruxelles*. Bruxelles, 1927.

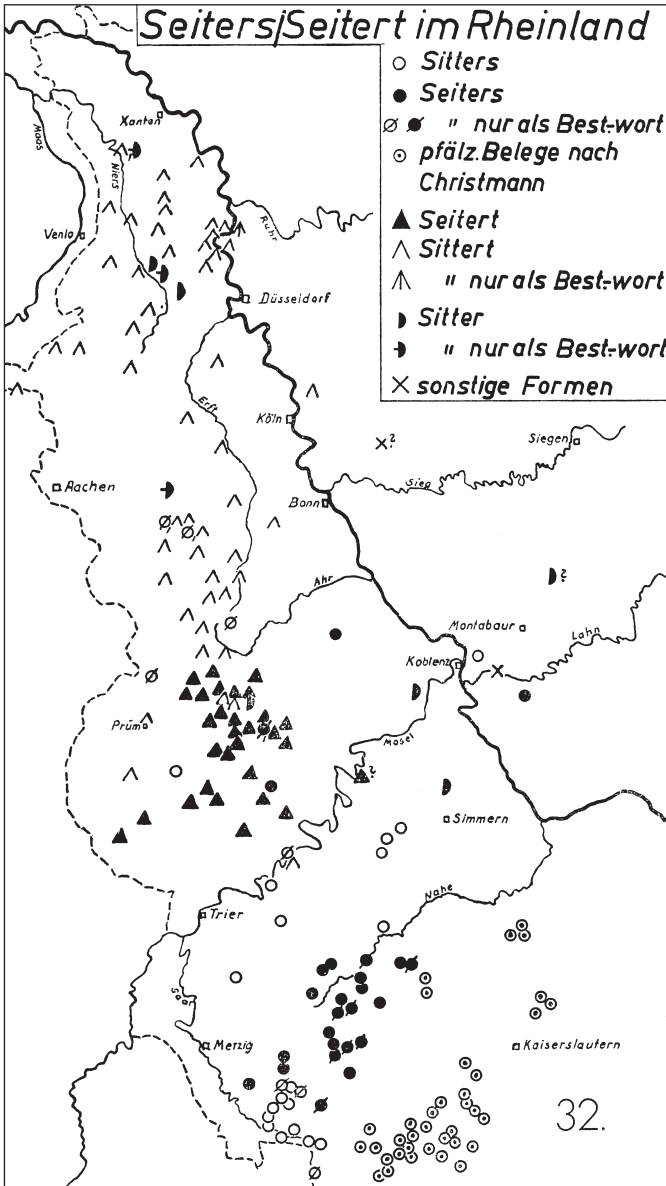
- DB = Gysseling, M. & A.C.F. Koch. *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*. Tongeren-Brussel, 1950.
- De Bont, A.P. Noordbrabantse etymologieën. 13. Het toponiem Zitterd. *Naamkunde* 4 (1972), 255-259.
- De Brouwer, J. *Oostvlaamse plaatsnamen 5. Denderleeuw*. Leuven-Brussel, 1959.
- De Loisne, A. *Dictionnaire topographique du Département du Pas-de-Calais*. Paris, 1907.
- Dittmaier, H. "Rheinische Flurnamenstudien." *Rheinische Vierteljahrsblätter* 23 (1958): 107-127.
- Dittmaier, H. *Rheinische Flurnamen*. Bonn, 1963.
- EWN = Philippa M. e.a., *Etymologisch woordenboek van het Nederlands*. 1-4. Amsterdam, 2009.
- Fayen, A. *Cartulaire de la ville de Gand 2, 1: Liber traditionum sancti Petri Blandiniensis*. Gand, 1906.
- FEW = *Französisches Etymologisches Wörterbuch*.
- Franck-Van Wijk = Van Wijk, N., *Franck's Etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal*. 's-Gravenhage, 1912.
- Friedrich, P. *Proto-Indo-European trees. The arboreal system of a pre-historic people*. Chicago-London, 1970.
- Jungandreas, W. *Historisches Lexikon der Siedlungs- and Flurnamen des Mosellandes*. Trier, 1963.
- Kaufmann, H. *Genetivische Ortsnamen*. Tübingen, 1961.
- Liénard, F. *Dictionnaire topographique du Département de la Meuse*. Paris, 1872.
- Lübber, A. *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*. Darmstadt, 1965.
- Mansion, J. *Oud-Gentsche Naamkunde. Bijdrage tot de kennis van het Oud-Nederlandsch*. 's-Gravenhage, 1924.
- Mansion, J. *De voornaamste bestanddeelen der Vlaamsche plaatsnamen* (Nomina Geographica Flandrica, Studiën 3). Brussel, 1935.
- Matton, A. *Dictionnaire topographique du Département de l'Aisne*. Paris, 1871.
- Pokorny, J. *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*. 1-2. Bern, 1949-1969.
- Schrijnemakers, A. «Sittard= (Kollen-)berg-flank.» *Naamkunde* 6 (1974): 51-85.
- Seebold, E. *Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch der germanischen starken Verben*. The Hague-Paris, 1970.

- TW = Gysseling, M. *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*. 1-2. Tongeren-Brussel, 1960.
- Van Durme, L. *Galloromaniae Neerlandicae Submersae Fragmenta*. Gent, 1996.
- Van Durme, L. "Plaatsnamen te Zottegem en Strijpen." *Handelingen van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde* 9 (1999), deel 2.
- Van Durme, L. "Een nieuwe etymologie voor *Zittert*", in: St. Gillis, J. Nuyts & J. Taeldeman, *Met taal om de tuin geleid. Opstellen voor Georges De Schutter*. Antwerpen, 2000: 387-394.
- Van Durme, L. "De oude plaatsnamen van Herzele". *Handelingen van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde* 11 (2003): 133-204, met een uitslaande kaart van het Hof ter Erpen.
- Van Durme, L. "De stille wording van een groots provinciaal project. Het 'Toponymisch woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen (tot 1500)' op basis van het door dr. Maurits Gysseling en andere onderzoekers nagelaten materiaal, exhaustief aangevuld", in: *Cultureel Jaarboek provincie Oost-Vlaanderen* 2008: 22-37.
- VMNW = Pijnenburg W. e.a, *Vroegmiddelnederlands Woordenboek*. 1-4. Leiden, 2001.

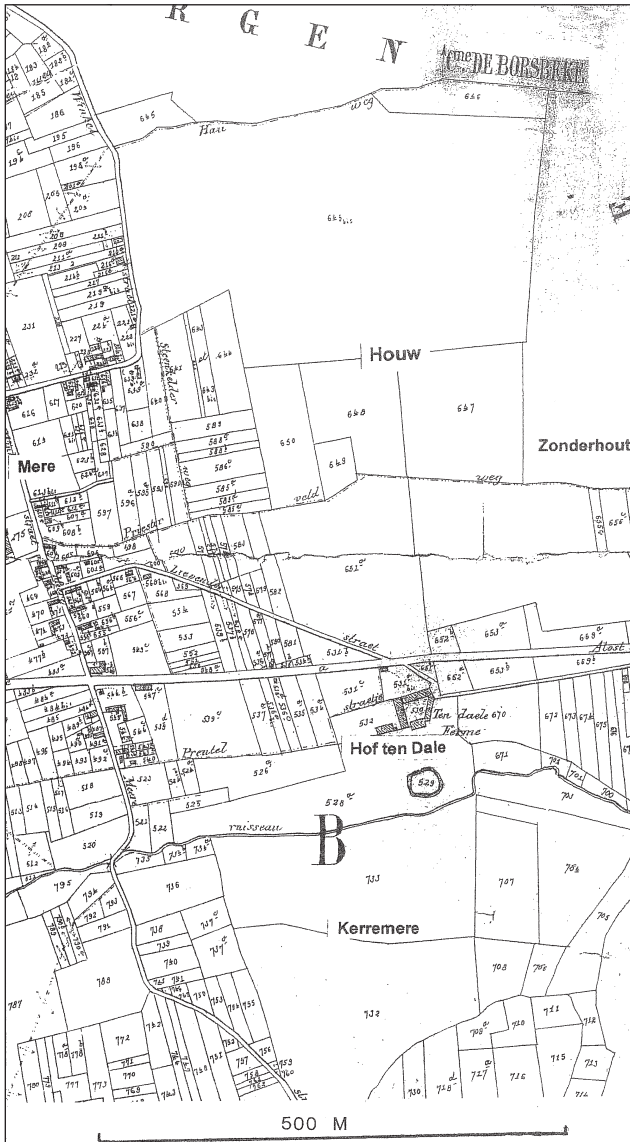
LUC VAN DURME

Figuur 1. – Attestaties van de plaatsnaam Zittert vóór 1221

Figuur 2. – Het plaatsnaamtype *Seitert* in het Rijnland
(Dittmaier 1958: 122)

Figuur 3. – De plaatsnaam *Houw* (als opvolger van *Emisittrud*) op de Popp-kaart van de gemeente Hillegem. In het noorden: Oombergen; in het noordoosten: Borsbeke; in het oosten: Herzele.

Figuur 4. – De Zottegemse Zuttert(s)
volgens het landboek van 1685